

ДИТИНА РАНЬОГО ВІКУ: ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ

У статті розкрито сутність поняття “дитина раннього віку” в міжнародному освітньому просторі та вітчизняних наукових дослідженнях. Розвиток дитини раннього віку як психосоціальної істоти розглядається автором з позицій цілісного підходу, в єдності, взаємозв’язку і взаємозалежності фізичного, психічного та соціального складників. На основі аналізу та узагальнення наукової літератури виокремлено специфічні особливості розвитку в період першого-третього років, які становлять “портрет” сучасної дитини раннього віку.

Ключові слова: дитина раннього віку, фізичний розвиток, психосоціальний розвиток.

Важливість раннього дитинства у формуванні окремої людини і у становленні суспільства на початку ХХІ століття все більше усвідомлюється країнами світу, особливо з огляду на новітні наукові дослідження. Зокрема, висновки вчених під керівництвом нобелівського лауреата 2010 року Дж. Хекмана переконують: фінансові й ресурсні інвестиції держав у проекти для дітей раннього віку, що стимулюють їхній когнітивний, соціально-емоційний розвиток, сприяють більшому професійному й особистісному успіху людей в юнацькому та зрілому віці і приносять державі значну економічну віддачу. Тому міжнародні організації, благодійні фонди, установи, науковці різних країн консолідуєть свої зусилля для вирішення проблем раннього дитинства та забезпечення базових потреб і прав дитини. В Україні напрям розвитку і виховання дітей раннього віку започатковано дослідженнями І. Беґа, А. Богуш, Е. Вільчковського, Н. Гавриш, О. Кононко, І. Рогальської, Т. Поніманської та інших. Метою статті є розкриття поняття “дитина раннього віку” в міжнародному освітньому просторі і вітчизняних наукових джерелах та виокремлення особливостей фізичного, психічного і соціального розвитку у єдності цих складників особистості сучасної дитини раннього віку.

У Конвенції про права дитини *дитиною* називають кожну людську істоту до досягнення нею 18-річного віку. В документах міжнародних організацій ООН, ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ вжито терміни: “молодший вік” – етап від народження до 7 (8) років; “раннє дитинство” – охоплює новонароджених

і дітей у віці немовляти, у дошкільні роки і в час підготовки до школи. Також визначено характерні риси дітей молодшого віку, які: переживають найінтенсивніший період росту і змін на цьому етапі свого життя – формується організм, розвивається нервова система, збільшується рухливість, набуваються життєві навички і комунікаційні уміння; діти виявляють емоційну прихильність до своїх батьків, очікують від них турботи, керівництва та захисту; встановлюють взаємини з дорослими і дітьми, привчаються обговорювати та координувати спільні дії, вирішувати конфлікти, виконувати домовленості і брати на себе відповідальність за інших; активно сприймають фізичні, соціальні та культурні впливи навколишнього середовища, набуваючи досвіду; розвивають свою культурну та особистісну індивідуальність; виявляють особливості росту і розвитку, що залежать від індивідуальності, статі, умов життя, сімейного оточення, системи догляду та виховання та визначаються суспільним рівнем щодо розуміння їхніх потреб і ставлення до дітей, а також усвідомленням їхньої активної ролі в сім'ї та суспільстві [5, с. 2–4]. Відповідно, стратегія ВОДМ – виховання і освіта дітей молодшого віку від їхнього народження прийнята сучасним світом для реалізації як найбільш доцільна, така, що сприяє виживанню, зростанню і навчанню дітей, включаючи аспекти їхнього здоров'я, харчування і гігієни, а також когнітивного, соціального, фізичного й емоційного розвитку. Ступінь виконання програми країнами фіксується у всесвітніх доповідях з моніторингу. Як свідчить наш аналіз стану раннього дитинства, існують відмінності у визначенні і в окресленні меж раннього дитинства у різних країнах світу, що обумовлено їхніми соціально-економічними особливостями, національними, культурними, освітніми традиціями, законодавчою базою та іншими чинниками [10, с. 83–95].

У законодавчих документах України, що регулюють діяльність системи дошкільної освіти, *вік дитини одного-трьох років* визначено як один із періодів дошкільного віку. У вітчизняних психолого-педагогічних дослідженнях (І. Бех, А. Богуш, Н. Гавриш, Е. Вільчковський, О. Кононко, Т. Поніманська, І. Рогальська, Т. Танько та інші) дитину, що розвивається у віковому проміжку від одного до трьох років життя, називають *дитиною раннього віку*. Розглянемо особливості її розвитку.

О. Запорожець зазначав, що *розвиток* охоплює: з одного боку, фізичний ріст і дозрівання організму, а з іншого – формування

психічних властивостей та здібностей шляхом привласнення соціального досвіду, який зафіксовано у матеріальній і духовній культурі людства [9, с. 48]. Поділяючи підхід психологів (І. Бех, Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Кононко, Д. Фельдштейн) щодо дитини як цілісної, біологічної і психосоціальної істоти, розглядаємо її розвиток на основі системного підходу – у взаємозв'язку, взаємозалежності фізичного, психологічного і соціального складників, які виокремлено у межах статті для зручності опису специфічних рис дітей.

Про *фізичний розвиток* дитини раннього віку свідчить її здоров'я, відсутність відхилень у нервовій діяльності; гармонійність статури, розвиток рухів і рухових якостей (спритність, швидкість, гнучкість, витривалість, сила), наявність потреби у рухах; тренованість серцево-судинної і дихальної систем, фізична працездатність; хороший апетит, невибагливість у їжі [6, с. 21]. Чим меншим є вік дитини, тим динамічніші зміни відбуваються в її фізичній сфері, – це актуалізує потребу створення системи критеріїв і показників її фізичного розвитку. Всесвітньою організацією з охорони здоров'я (ВООЗ) ухвалено Стандартні показники розвитку дитини до п'яти років, що охоплюють параметри росту і маси тіла та можуть бути використані в оцінюванні фізичного стану дітей різних країн світу (незалежно від їхньої етнічної та культурної належності, соціально-економічного статусу і виду харчування, але за умови створення сприятливого середовища для дитини). На основі цього документа в Україні розроблено Клінічний протокол медичного догляду за здоровою дитиною віком до трьох років. У ньому наведено унормовані показники ваги і росту дитини – Європейським регіональним комітетом ВООЗ їх виділено серед факторів, що кардинально впливають на подальше життя дитини (поряд зі статтю, параметрами батьків, черговістю народження, курінням матері під час вагітності, грудним вигодовуванням, прикормом дитини). Водночас оцінка фізичного стану малюків ґрунтується на розумінні холичності організму дитини у взаємозв'язку його функцій, органів, а тому містить комплекс показників: *антропометричних, або соматометричних* (маса й довжина тіла, обвід грудної клітки, талії, шкіро-жирової складки); *фізіометричних* (життєва ємкість легенів, сила кисті); *соматоскопічних* (розвиток скелета, форма хребта, грудної клітки, ніг і стопи, постава, розвиток мускулатури і підшкірно-жирової клітковини, ступінь

статевого розвитку, поява і зміна зубів). Регулярні вимірювання на основі кількісних даних і якісного аналізу результатів дають змогу простежувати динаміку фізичного розвитку дітей.

Розвиток фізичного складника є необхідною передумовою повноцінного *психічного розвитку* у ранньому віці – становлення дитини як суб'єкта життєдіяльності, соціальної істоти у процесі практичної, розумової діяльності та спілкування, що власне й перетворює дитину на особистість. У розкритті своєрідності психосоціального розвитку дитини одного-трьох років ґрунтуємося на підходах Л. Виготського, Д. Ельконіна, О. Кононко та інших і розглядаємо його з позицій соціальної ситуації розвитку, провідної діяльності та новоутворень свідомості й особистості як елементів, що становлять “віково-психологічний портрет” дитини [8, с. 52].

Одне з досягнень одно-трирічного віку – поява *прямоходіння* – перетворює дитину з безпомічної і залежної істоти на самостійного індивіда та відкриває їй світ предметів, – це потребує оволодіння новими способами дій, які їй може передати тільки дорослий. Відбувається перехід до нової *соціальної ситуації розвитку*, суперечність якої (потреба у пізнанні дитиною соціальної функції предметів, яка прихована від неї і набувається у взаємодії з дорослим) вирішується у *предметній діяльності*. Це спільна діяльність дитини і дорослої людини навколо предметів, спрямована на засвоєння дитиною суспільно вироблених способів дій з цими предметами за умови появи нових стосунків. Тобто, дорослий як представник соціальних інститутів втілює у собі норми, вимоги суспільства і зміст суспільної діяльності та доносить їх до дитини у *ситуативно-діловому спілкуванні* з нею, а дитина оволодіває ними у процесі виконання дій з предметами у практичному співробітництві з дорослим.

У ранньому віці зароджуються ігрова та інші продуктивні види – *сюжетне конструювання, художня діяльність* з її характерними особливостями – синкретичністю й імпровізацією. У надрах предметної діяльності з'являються новоутворення, серед яких провідним стає розвиток активного *мовлення дитини* як засобу спілкування і розуміння мови оточуючих (що Л. Виготський вважає центральною лінією розвитку, оскільки воно змінює ставлення дитини до навколишнього середовища). До інших новоутворень раннього віку належать

наочно-дійове мислення, самостійність (“Я сам!”), схематичне становлення “образу Я”.

На підґрунті розвитку самосвідомості, почуттів індивід трансформується в особистість, що становить “...довгий і багатофазний процес ранньої соціалізації індивіда, який найбільш інтенсивно протікає у дво-, трирічному віці” [1, с. 119–120]. Соціалізація дитини як оволодіння суспільним досвідом відбувається паралельно і у взаємозв’язку з індивідуалізацією – набуттям самостійності, відносної автономності. Це свідчить про дві лінії соціального розвитку особистості в онтогенезі [8, с. 16], в якому виявляється ставлення дитини до предметного світу, до світу людей і до себе. Як зазначає О. Кононко, особистістю дитина стає тоді, коли вона може певною мірою впливати на своє життя, щось визначати у ньому на власний розсуд, планувати. У ранньому віці дитина здійснює це переважно з допомогою дорослих, оскільки адаптується до впливів соціального середовища. Протягом перших трьох років змінюються її взаємини із суспільством: зміст позиції однорічного малюка “Я в суспільстві” визначається уявленням про існування інших людей навколо себе; для трирічної дитини “Я і суспільство” означає “Я серед інших” і знаменує завершення першого циклу її освоєння у спільноті людей і початок наступного етапу, коли усвідомлення свого “Я” викликає більшу активність у взаємостосунках з іншими людьми, із суспільством [8, с. 16]. Зміна ж активності як найважливішого параметра соціальної розвиненості свідчить про набуття особистістю [11, с. 244] соціальної компетентності – під нею розуміють “...бажану і відповідну вікову міру, здатність ... діяти впевнено, почуватися спроможним ефективно взаємодіяти з природним, предметним і соціальним оточенням. Компетентна трирічна дитина діє винахідливо, розумно, конструктивно застосовує власний досвід та допомогу дорослих” [7, с. 5].

У дослідженнях раннього дитинства важливим постає аспект пришвидшеного розвитку дитини, що знаходить відображення у термінах фізичної і психічної акселерації. Ознаки фізичної *акселерації* виявляються вже у ранньому віці: однорічні малюки у середньому вищі за своїх однолітків минулих десятиліть на 5 см і важчі на 1,5–2 кг; окостеніння скелета завершується раніше на один-три роки, а постійні зуби з’являються раніше на 6–12 місяців. З фізичною ймовірно пов’язана *психічна акселерація* – пришвидшення психічного розвитку, розвитку інтелекту і здібностей, однак їхній взаємозв’язок є

неоднозначним, адже “...певні сторони психічного та соціального розвитку не зазнають прискорення...” [6, с. 73]. Дитина раннього віку 2000-х років відрізняється від своїх однолітків ще кілька десятиліть тому високим рівнем інтелекту, допитливістю, гіперактивністю, легкою научуваністю; одні діти характеризуються пришвидшеним розумовим розвитком, інші – творчою обдарованістю. Водночас наявні проблеми зі здоров’ям, ослабленість нервової системи [11, с. 71–72], – дані спеціальних досліджень підтверджують дисгармонійність психофізичного становлення дошкільнят: переважання рівня психічного розвитку над фізичним [4, с. 14]. Тому дискусивним виявляється питання необхідності раннього розвитку дитини, що у середовищі батьків трактується як інтенсивне “навчання з пелюшок” і пов’язується з націленістю на високі результати насамперед в інтелектуальній сфері. Науковці обережно ставляться до терміна “ранній розвиток дитини” і розглядають його як навчання дитини в немовлячому й дошкільному віці. Учені обґрунтовують доцільність раннього початку навчання висновками психофізіологів початку ХХ століття В. Бехтерева, М. Щелованова та інших про закономірності росту головного мозку дитини у перші роки життя (що надає значні можливості пізнання нею світу), а також потребами сучасного соціуму з його потужними інтелектуальними й емоційними потоками життя, з якими краще зможе впоратися дитина із натренованим розвивальною діяльністю мозком. Крім цього, психологи наголошують, що розвиток є потребою і нормою – дитина обмежується тим інформаційним обсягом, межу якого задають їй дорослі і який вона вбирає завдяки органам чуття [3, с. 155–163]. Саме тому великого значення набувають стимули з навколишнього середовища – їхня кількість і якість. Розвивальне навчання надає малюку більше можливостей не тільки для адаптації до життя, але й для власного розвитку, при цьому зберігаючи його індивідуальність, – за такої умови в ньому є сенс для дитини.

Найкращими педагогами для одно-трирічного малюка є його батьки, які у прагненні розвинути особистість мають дотримуватися ряду принципів домашнього розвивального навчання: сприяти природному розвитку малюка; зважати на його індивідуальні особливості – він має право навчатися за допомогою методики, створеної спеціально для нього;

гармонійний розвиток дитини передбачає стимулювання п'яти органів чуття, а розвивальне середовище містить іграшки, посібники, розвивальні матеріали з різноманітних галузей знань; розвивальне середовище має змінюватися: від простого до складного. Найкращим показником правильних дій батьків у навчанні своєї дитини є її задоволення від процесу навчання [3, с. 163].

Висновки дослідників про пришвидшення розвитку дітей та розрив між їхньою біологічною і соціальною зрілістю є важливими також для практиків – педагогів і вихователів дошкільних навчальних закладів. У роботі з малюками слід дотримуватися балансу – з одного боку, не перенапружувати дитину знаннями й інформацією, а з іншого – максимально сприяти набуттю вражень для ефективного розвитку. Як зауважує І. Бех, попри пластичність дитини раннього віку, що відкриває широкі перспективи для суттєвого збагачення її пізнання, в реалізації сучасного змісту навчання педагоги мають враховувати особливості дитячого організму, адже мозок перебуває ще у стані розвитку, а функціональні особливості продовжують складатися. Тому всі навчально-виховні форми й методи матимуть максимальний ефект, якщо вибудовуватимуться на основі психофізіологічних можливостей дитини. Сучасній дитині раннього віку важливо забезпечувати захищеність, комфортність і змістову наповненість її життя, емоційно сприятливу обстановку виховання [2, с. 158–159].

Отже, ранній вік визначається у міжнародному освітньому просторі, психолого-педагогічній науці та практиці як вік першого-третього років життя дитини. Дитина раннього віку розвивається як цілісна біологічна і психосоціальна істота у взаємодії з навколишнім середовищем й активно проявляє себе у поведінці та різних видах діяльності. Під розвитком дитини раннього віку розуміємо процес формування особистості дитини на етапі першого-третього років життя як активного суб'єкта освоєння дійсності, спроможної виявляти своє ставлення до природно-предметного світу, людей і себе. З огляду на розуміння дитини як цілісної системи, її розвиток розглядається нами у взаємозв'язку фізичного, психічного і соціального складників. Сучасна дитина раннього віку відзначається певним дисбалансом фізичної і психічної розвиненості, що актуалізує розроблення стратегії навчально-виховних впливів

з боку дорослих (батьків, педагогів) для її розвитку в умовах родинного виховання і навчання у дошкільному навчальному закладі.

Література

1. Ананьев Б. Г. Генетические и структурные взаимосвязи в развитии личности. Хрестоматия по возрастной психологии : учеб. пособие / Б. Г. Ананьев. – 2-е изд. испр. – М. : Издательство Московского психолого-социального института ; Воронеж : МОДЭК, 2003. – 400 с. (Серия “Библиотека студента”).
2. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. Кн. 1 : Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади / Бех І. Д. – К. : Либідь, 2003 – 280 с.
3. Вознесенская Е. Что такое раннее развитие ? / Е. Вознесенская // Образование и воспитание детей младшего возраста: международный опыт / ред.-сост.: Захаров В. Ф., Шевцова А. А. – Москва : КомЛайн. – 2009. – 184 с.
4. Джурина С. М. Особливості фізичного та психічного розвитку дітей дошкільного віку м. Києва : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мед. наук / С. М. Джурина. – Київ, 2008. – 18 с.
5. Комитет по правам ребенка. Сорок первая сессия. Женева, 9–27 января 2006 года; Замечания общего порядка. – № 7 (2005). Осуществление прав ребенка в раннем детстве. – 20 с.
6. Кононко Е. Л. В мире раннего детства / О. Л. Кононко. – К. : Рад. школа, 1985. – 119 с.
7. Кононко О. Л. Особистісне зростання у ранньому віці: суть та умови сприяння / О. Л. Кононко // Дошкільне виховання. – 2006. – № 10. – С. 3–7.
8. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві) : навч. посіб. для вищ. навч. закладів / О. Л. Кононко. – К. : Освіта, 1998. – 255 с.
9. Основы дошкольной педагогики / под ред. А. В. Запорожца, Т. А. Марковой. – М. : Педагогика. – 1980. – 272 с.
10. Рагозіна В. В. Ранне дитинство у світі / Рагозіна В. В. // Вісник Інституту розвитку дитини : збірник наукових праць. – Київ : Видавництво Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, 2015. – Вип. 37. – С. 83–95.
11. Рогальська І. П. Соціалізація особистості у дошкільному дитинстві: сутність, специфіка, супровід : [монографія] / І. П. Рогальська. – К. : Міленіум, 2008. – 400 с.

В. В. Рагозина

Ребенок раннего возраста: особенности развития

Институт проблем воспитания Национальной академии педагогических наук Украины (9 ул. Берлинского, Киев, Украина)

В статье раскрыта сущность понятия “ребенок раннего возраста” в международном образовательном пространстве и научных исследованиях. Развитие ребенка раннего возраста как психосоциального существа рассматривается автором с позиций целостного подхода в единстве, взаимосвязи и взаимозависимости его физической, психической и социальной составляющих. На основе анализа и обобщения научной литературы выделены специфические особенности развития в период первого-третьего годов, которые составляют “портрет” современного ребенка раннего возраста.

Ключевые слова: *ребенок раннего возраста, физическое развитие, психосоциальное развитие.*

V. V. Rahozina

A Child of Early Age: Peculiarities of Development

The Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (9 Berlynskoho Str., Kyiv, Ukraine)

The essence of the concept a “child of early age” in the international educational space and scientific research has been defined in this article.

The author considers the development of the child as a psychosocial human being through the prism of holistic approach in the unity, interrelation and interdependence of the child’s physical, psychological and social components. Based on the analysis and synthesis of scientific literature, the paper distinguishes the achievements and age-specific new psychological formations in children from 1 to 3 years old that provide “a portrait” of the modern child of early age.

The modern early age child is defined to be marked by a certain imbalance of physical and psyche development. This factor stipulates a strategy of educational influences on the part of adults (parents, teachers) in conditions of family and preschool educational establishment to be created and introduced.

Keywords: *child of early age, physical development, psychosocial development.*

References

1. Ananiev, B. G. (2003). *Geneticheskie i strukturnyie vzaimosviasi v razvitiu lichnosti. Hrestomatiia po vozrastnoi psikhologii* [Genetic and structural relationships in the development of the personality. Readings in age psychology] (2nd ed.). Moscow: Izdatelstvo Moskovskogo psikhologo-sotsyalnogo instituta; Voronezh: MODEK.

2. Bekh, I. D. (2003). *Vykhovannia osobystosti: Book 1* [Education of personality]. Kyiv: Lybid.
3. Voznesenskaia, E. (2009). Chto takoe ranneie razvitiie? [What is the early development?]. In Zakharov, V. F. & Shevtsova, A. A. (Eds.), *Obrazovaniie i vospitaniie detei mladshogo vozrasta: mezhdunarodnyi opyt* (pp. 155-163). Moskow.
4. Dzhurynska, S. M. (2008). *Osoblyvosti fizychnoho ta psykhichnoho rozvytku ditei doshkilnoho viku m. Kyieva* [Features of physical and mental development of preschool age children of Kyiv]. (Dissertation Abstract, Kyiv).
5. The Committee on the Rights of the Child. Forty-first session. Geneva. (2005). *Osuschestvlenie prav rebenka v rannem detstve* [Implementing child rights in early childhood] (№ 7, 9-27 yanvaria 2006 goda). Retrieved from http://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CBwQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.rfdeti.ru%2Ffiles%2F09012006.doc&ei=zZKIVaf_NcqrUfvygPAD&usg=AFQjCNGlNiby-UQc_iTAkrWej2vwLpT7dQ&bvm=bv.96339352,d.bGg.
6. Kononko, E. L. (1985). *V mire rannego detstva* [In the world of early childhood]. Kyiv: Radianska shkola.
7. Kononko, O. L. (2006). Osobystisne zrostannia u ranniomu vitsi: sut ta umovy spriannia [Personal growth at early age: the essence and favorable conditions]. *Doshkilne vykhovannia [Preschool education]*, 10, 3-7.
8. Kononko, O. L. (1998). *Sotsialno-emotsiyni rozvytok osobystosti (v doshkilnomu dytynstvi)* [Social and emotional development of the individual (preschool child)]. Kyiv: Osvita.
9. Zaporozhets A. V. & Markova, T. A. (Eds.). (1980). *Osnovy doshkolnoi pedagogiki* [Basics of preschool pedagogy]. Moskow: Pedagogika.
10. Ragozina, V. V. (2015). Rannie dytynstvo u sviti [Early childhood in the world]. In *Visnyk Instytutu rozvytku dytyny: Issue 37* (pp. 83-95). Kyiv: Vydavnytstvo Natsionalnoho pedahohichnoho universitetu im. M. P. Drahomanova.
11. Rogalska, I. P. (2008). *Sotsializatsiia osobystosti u doshkilnomu dytynstvi: sutnist, spetsyfika, suprovid* [Socialization in early childhood: the nature, specificity and maintenance]. Kyiv: Mile-nium.